

KOEGZYSTENCJA Z MIASTEM ZAGROŻENIEM DLA TOŻSAMOŚCI WSI PODMIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE DAWNEJ WSI MORASKO KOŁO POZNANIA

DOMINIKA DYMEK, LESZEK BEDNORZ

Katedra Botaniki, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu,
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
ul. Dąbrowskiego 159, 60-995 Poznań

Abstract: This paper aims to evaluate the preservation state of the traditional landscape forms of Morasko, a former village near Poznań. In the Poznań agglomeration, constant development has been taking place since the end of the 1990s, resulting in obliteration of agrarian culture, degradation of the suburban village landscape and spatial chaos. As a result of the strong urbanization pressure, Morasko has become the northern district of Poznań, part of the Morasko-Radojewo housing estate. The formerly distinct settlement structure has visibly undermined. The agricultural area has shrunk, replaced by residential and recreation and service areas. The new buildings do not correspond with the landscape. Against all these odds, the remains of the former grange culture of Morasko are still visible in the degraded suburban landscape.

Keywords: suburban village, suburbanization, urban sprawl, place identity, Morasko, Poznań

WSTĘP

Dawna wyraźna granica między tym, co można już nazwać miastem a tym, co jeszcze jest wsią, ulega stopniowemu zatarciu. Definiowanie tego co miejskie i wiejskie, staje się coraz trudniejsze, zwłaszcza w przypadku obszarów peryferyjnych dużych aglomeracji miejskich (KajdaneK 2011). Taki stan rzeczy wynika z licznych przemian, które dokonują się zarówno w sferze gospodarczej, społecznej, przestrzennej, jak i krajobrazowej obszarów wiejskich. Główną przyczyną opisanego zjawiska jest gwałtowny proces suburbanizacji, która w szczególności dotyka wsie podmiejskie, leżące w granicach godzinnej izochrony od głównego ośrodka administracyjnego (Zimnicka, Czernik 2007). W miarę oddalania się od miasta słabnie „miejskość” strefy podmiejskiej, a wzrasta jej „wiejskość”. Zjawisko to określa się mianem „kontinuum miejsko-wiejskiego” (Bański 2008).

RELACJA MIASTO–WIEŚ

Pojęcie „urbanizacja wsi” funkcjonuje od lat 60. XX w. (Wójcik 2011). Zjawisko ekspansji infrastruktury miejskiej na obszary wiejskie określa się także

jako „transurbacja” (Bartkowski 1981). Wyszczególnia się jej specyficzny typ – transurbację demograficzno-deglomeracyjną polegającą na ucieczce ludzi z silnie zurbanizowanych dzielnic śródmiejskich do stref podmiejskich (Zimowski 1992). Najwłaściwszym terminem opisującym aktualne procesy zachodzące na styku dużych miast i ich peryferii jest „suburbanizacja”, która w literaturze anglojęzycznej określana jest mianem „urban sprawl”, czyli rozlewania się tkanki miejskiej na okoliczne tereny otwarte (Parysek 2008).

W Europie Zachodniej pierwsze skutki rozlewania się miast zaobserwowano w latach 60. ubiegłego wieku. Mimo to w aglomeracji poznańskiej od końca lat 90. XX w. odnotowuje się nieustanny rozwój suburbiów (Poniży 2008). Suburbanizacja jest bardzo niekorzystna zarówno pod względem społecznym, gospodarczym, jak i przestrzennym. Powoduje zanikanie kultury agrarnej. Fizjonomia krajobrazu wsi podmiejskiej ulega całkowitemu przeobrażeniu, przekształcając się w krajobraz typowy dla przedmieść. Poza tym istotny problem stanowi dezintegracja przestrzenna skutkująca brakiem ładu przestrzennego (Zimnicka, Czernik 2007). Wiejskość we współczesnych studiach krajobrazowych postrzegana jest przede wszystkim przez pryzmat zespołu cech społecznych, moralnych i kulturowych, czyniąc człowieka głównym podmiotem badań (Halfacree 1993, 1995).

Z punktu widzenia mieszkańców stref podmiejskich suburbanizacja ma także swoje zalety związane z poprawą jakości życia, np. bliskość terenów rekreacyjnych, wyższy stopień prywatności życia czy poprawa warunków mieszkaniowych (Parysek 2008). Taki stan rzeczy nie upoważnia jednak do podporządkowania struktur wiejsko-miasteczkowych programom ekspansji oraz dynamiki życia dużych miast i wielkomiejskich aglomeracji. Zachowanie tradycyjnego charakteru wsi podmiejskich stanowi priorytet umożliwiający gospodarowanie krajobrazem zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, ładu przestrzennego oraz ekologii krajobrazu (Zimowski 1987).

HISTORIA WSI MORASKO

Morasko (daw. Morawsko) powstało na przełomie X–XI w. Jednak pierwsza wzmianka o położonej 9 km na północ od centrum Poznania wsi pochodzi z 1388 r. Na początku XV w. wniesiono tu pierwszy drewniany kościół św. Anny, który uległ zniszczeniu w połowie XVI w. W latach 1783–1786 r. powstał późnobarokowy dwór wraz z ogrodami dla Ignacego Korwin-Bieńkowskiego, scholastyka krakowskiej katedry, który od końca II wojny światowej do dziś stanowi własność Sióstr Misjonek Chrystusa Króla. W latach 1857–1887 r. obok dworu wybudowano eklektyczny pałac dla Gustawa von Treskow, ówczesnego właściciela Moraska (Goszczyńska 2011). Przedpole pałacu stanowił

park, w którym do niedawna można było podziwiać pomnik przyrody – dąb szypułkowy liczący 518 cm obwodu pnia i 25 m wysokości. Ze względu na zły stan drzewa w kwietniu 2015 r. przeprowadzono jego wycinę. Pomnikiem przyrody jest także zabytkowa aleja lipowa przy ulicy Meteorytovej, której największe okazy liczą 395 cm obwodu pnia i 22 m wysokości. Przy założeniu pałacowo-dworskim funkcjonował folwark z charakterystycznymi zabudowaniami inwentarskimi i mieszkalnymi, tj.: lamusem (II poł. XVIII w.), spichlerzem, oborami, stodołami, magazynem z gołębnikiem oraz pięcioma domami pracowniczymi.

Na początku XX w. Morasko zostało zakupione przez Komisję Kolonizacyjną, która przeprowadziła parcelację majątku, a następnie rozpoczęła działania mające na celu utworzenie wzorcowej kolonii dla napływającej ludności niemieckiej pod nazwą Nordheim. Zbudowano osiedle domów mieszkalnych wraz ze zbozem ewangelickim, pocztą oraz dwiema szkołami (ewangelicką i katolicką). Dwór z parkiem i ogrodami przeszły na własność parafii ewangelickiej. Dwór został przekształcony w dom parafialny, a pałac w szkołę (Goszczyńska 2011). Układ przestrzenny Moraska z 1908 r. przedstawia rycina 1. Następnie wybudowano neobarokowy kościół ewangelicki Ścięcia św. Jana Chrzyciela, jeden z dwóch istniejących do dziś obiektów sakralnych Moraska. W 1945 r. kościół został opuszczony, a następnie przemianowany na katolicki (Sobczak 2006). Na początku lat 30. XX w. powstał drugi, filialno-pomocniczy, katolicki kościół Świętej Trójcy, który miał stanowić przeciwwagę dla świątyni ewangelickich osadników niemieckich. Jego budowa nie została jednak ukończona. W czasie II wojny światowej stacjonowali w nim Niemcy, którzy wykorzystywali go jako skład broni. Obecnie znajduje się w ruinie. Od 2010 r. trwa konflikt między lokalną parafią i Radą Osiedla Morasko-Radojewo, które chcą wyburzyć kościół i zbudować na jego miejscu parking, a Stowarzyszeniem Rozwoju Obszaru Morasko-Radojewo-Umultowo, które dąży do rewitalizacji świątyni z przeznaczeniem na cele sakralne¹.

24 maja 1976 r. w sąsiedztwie Moraska został utworzony rezerwat przyrodniczo-astronomiczny „Meteoryt Morasko” o łącznej powierzchni 54,5 ha. Na jego terenie mieści się sześć kraterów, z których największy ma około 90 m średnicy i 11,5 m głębokości (Stankowski 2009). Powstały one około 5 tys. lat temu w wyniku upadku meteorytu. Rezerwat rozciąga się na terenie lasu grabowo-dębowego. Występuje w nim wiele rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Na terenie rezerwatu znajduje się także najwyższe wzniesienie Poznania – Góra Moraska (153,8 m n.p.m.) będąca kulminacją pasma wzgórz moreny czołowej stadiału poznańskiego oraz jezioro polodowcowe Zimna Woda o powierzchni 0,2 km².

¹ <<http://pozn.naszemiasto.pl/artukul/poznan-kosciol-w-morasku-pod-ochrone-czy-dorozbiorki,452370,art,t,id,tm.html>> [dostęp: 05.02.2016].

Od 1 stycznia 1987 r. Morasko stanowi północną dzielnicę Miasta Poznania i część osiedla Morasko-Radojewo. W południowej części dzielnicy zwanej Huby Moraskie znajduje się część kampusu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ze względu na niezwykle, jak na tereny miejskie, walory przyrodnicze Moraska opracowano plan ochrony zespołu przyrodniczo-krajobrazowego, który przewidywał utworzenie dwóch kolejnych rezerwatów (obok rezerwatu „Meteoryt Morasko”) oraz kilkunastu użytków ekologicznych połączonych systemem korytarzy ekologicznych umożliwiającą swobodną migrację zwierząt. Jednak wraz z wejściem w życie Ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody² tereny te straciły status ochronny. Współczesny układ przestrzenny Moraska przedstawia rycina 1.

Ryc. 1. Zdjęcie lotnicze Moraska (Goszczyńska, 2011)
Fig. 1. Aerial photograph of Morasko (Goszczyńska, 2011)

CEL I METODA BADAŃ

Celem przeprowadzonych badań było określenie konsekwencji wynikających z bliskiego sąsiedztwa dużych miast i wsi, a dokładniej stanu zachowania tradycyjnego charakteru wiejskiego podmiejskich wsi w obliczu narastającej

²Dz.U. z 2001 Nr 3, poz. 21

presji urbanizacyjnej poprzez analizę tradycyjnych form krajobrazu kulturowego podpoznańskiej wsi Morasko, która obecnie znajduje się w granicach administracyjnych Poznania.

Badania przeprowadzono we wrześniu 2015 r. Polegały one na wizji terenowej dawnej wsi Morasko, podczas której wykonano dokumentację fotograficzną zaobserwowanych zjawisk i elementów cennych krajobrazowo. Badania terenowe poprzedziła analiza historii wsi.

WYNIKI

Pierwszy etap badań stanowiła analiza porównawcza współczesnego układu Moraska z mapą pruską z 1929 r., która wykazała znaczny wzrost terenów zabudowanych w częściach wschodniej i południowej. Zwarty i czytelny układ osady z 1929 r. uległ wyraźnemu rozproszeniu. Wzrosła także liczba ciągów komunikacyjnych, szczególnie w północno-wschodniej części (ryc. 2 i ryc. 3).

Kolejnym etapem była wizja terenowa, która dowiodła silnej urbanizacji analizowanego obszaru. Typowa zabudowa zagrodowa została praktycznie wyparta.

Ryc. 2. Układ przestrzenny Moraska (Nordheim) z 1929 r. (<<http://mapy.amzp.pl/>> [dostęp: 08.02.2016])

Fig. 2. Spatial layout of Morasko (Nordheim) from 1929

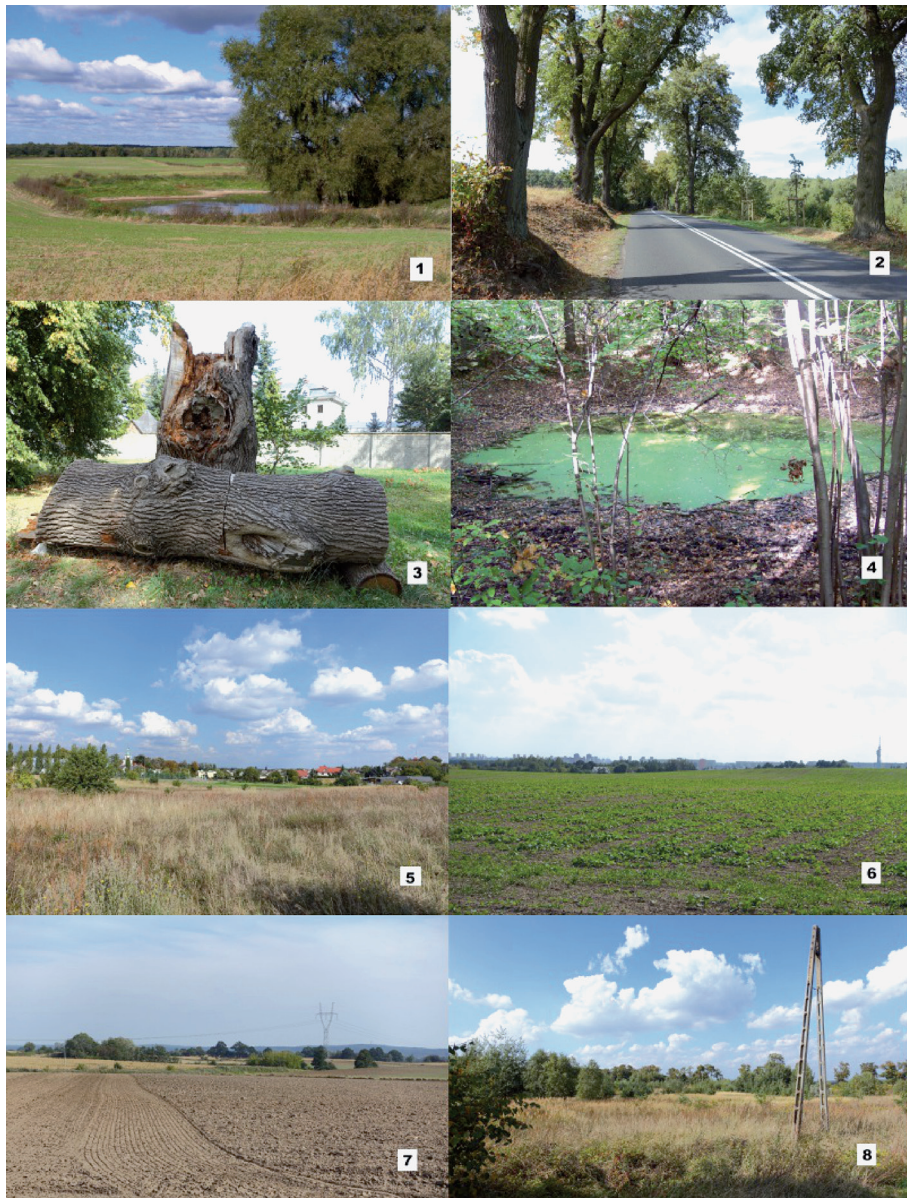

Ryc. 4. Obiekty zabytkowe w Morasku: 1 – magazyn z gołębnikiem, 2 – stodoła z budynkiem inwentarskim, 3 – stodoła przy ul. Baltazara Lewandowskiego, 4 – spichlerz i lamus, 5 – pałac, 6 – dwór (fot. D. Dymek, 2015)

Fig. 4. Historic objects in Morasko: 1 – storehouse with dovecote, 2 – stable with livestock building, 3 – stable on the Baltazar Lewandowski Street, 4 – granary and lumber, 5 – palace, 6 – manor (photo. D. Dymek, 2015)

rytowej. Ochrona konserwatorska nie została odnotowana w przypałacowym parku, którego drzewostan uległ znacznej dewastacji (ryc. 5).

Z badań wynika także wiele nowo powstałych elementów, które nie współgrają z krajobrazem wiejskim. Zdecydowana większość obecnie powstającej zabudowy to budynki mieszkalne, zarówno wolnostojące, jak i szeregowe czy bliźniacze, a także obecna w samym centrum zabudowa blokowa. Często ich bardzo nowoczesna forma architektoniczna, typowa dla przedmieść, kłóci się z pierwotnym charakterem wsi (ryc. 7). Niekiedy budynki te pełnią funkcje

Ryc. 5. Elementy przyrodnicze i krajobrazowe Moraska: 1 – oczko wodne i zadrzewienia śródpolne, 2 – zabytkowa aleja lipowa, 3 – zdewastowany park przypałacowy, 4 – rezerwat „Meteoryt Morasko”, 5 – sylweta Moraska, 6 – panorama Poznania od strony dzielnicy Piątkowo, 7 – krajobraz rolniczy Moraska, 8 – sukcesja wtórna terenów porolniczych (fot. D. Dymek, 2015)

Fig. 5. Natural and landscape elements of Morasko: 1 – pond and woodlots on field, 2 – historic linden tree alley, 3 – devastated palace park, 4 – “Meteoryt Morasko” Reserve, 5 – Morasko silhouette, 6 – panorama of Poznan from the Piątkowo district, 7 – agricultural landscape of Morasko, 8 – secondary succession of former agricultural areas (photo. D. Dymek, 2015)

Ryc. 6. Obiekty sakralne Moraska: 1 – kościół Trójcy Świętej, 2 – dawny cmentarz ewangelicki, 3 – kapliczka przydrożna, 4 – kościół Ścięcia św. Jana Chrzciciela (fot. D. Dymek, 2015)

Fig. 6. Sacral buildings of Morasko: 1 – Holy Trinity Church, 3 – former evangelical cemetery, 4 – Beheading of St. John the Baptist Church (photo. D. Dymek, 2015)

Ryc. 7. Współczesna zabudowa mieszkaniowa Moraska (fot. D. Dymek, 2015)
 Fig. 7. Contemporary residential buildings of Morasko (photo. D. Dymek, 2015)

mieszkalno-usługowe, z usługami w parterze. Ponadto zaobserwowano duży odsetek terenów porolniczych, na których można dostrzec pierwsze oznaki sukcesji wtórnej (ryc. 5). Do negatywnych elementów obecnego zagospodarowania przestrzennego Moraska należy lokalizacja w bliskim sąsiedztwie rezerwatu „Meteoryt Morasko” składowiska odpadów komunalnych miasta Poznania. Dużą uciążliwość stanowi także znajdująca się przy ulicy Poligonomowej baza transportowa przedsiębiorstwa komunalno-transportowego VIKON. Ważny element stanowią także zbiorniki retencyjne wody pitnej dla miasta Poznania zlokalizowane przy ulicy Morenowej na Górze Moraskiej, z której rozpościera się panorama na „zbliżające się” zabudowania Poznania. Dowodem na dewastację pierwotnego krajobrazu obiektu badań jest także linia wysokiego napięcia, która wymusiła wycinkę drzew w Lasku Moraskim. W miejscu dawnej zabudowy zagrodowej i pól uprawnych pojawiają się również obiekty związane z rekreacją i usługami, tj. siłownia zewnętrzna, boisko „Orlik 2012”, stadnina koni, korty tenisowe oraz restauracje, które stanowią pozytywne akcenty. Zauważalna jest także turystyka rowerowa i biegowa. Dużą wadą jest brak terenów ogólnodostępnej zieleni urządzonej.

PODSUMOWANIE

Świadome kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskich stanowi wartość priorytetową umożliwiającą ich zrównoważony rozwój i ład przestrzenny oraz zapewniającą wysoką jakość życia ich mieszkańcom. W wyniku presji urbanizacyjnej następuje zmiana funkcji terenów podmiejskich z rolniczych na mieszkaniowo-usługowe. Kształtują się chaotyczne formy osadnicze, które nie odpowiadają właściwym kryteriom typowym dla wsi i miast. Proces ten jest bardzo dynamiczny i odbywa się bez poszanowania tradycyjnego krajobrazu kulturowego tych obszarów. Jego konsekwencje są łatwo i szybko zauważalne, jednak przywrócenie dawnego porządku jest bardzo żmudne i długotrwałe lub wręcz niemożliwe. Niekontrolowana suburbanizacja rodzi długotrwałe problemy, których rozwiązanie stanowi wyzwanie współczesnych urbanistów i planistów.

WNIOSKI

1. Morasko – dawniej podpoznańska wieś została wchłonięta przez intensywnie rozwijający się Poznań, zatracając swój tradycyjny wiejski charakter.
2. Mimo silnej presji urbanizacyjnej ze strony Poznania wciąż można dostrzec pozostałości po dawnej kulturze folwarcznej Moraska.
3. Zachowanie tradycyjnego charakteru dawnej wsi Morasko ma wartość priorytetową, która powinna stanowić nadrzędną rolę w decyzjach dotyczących przyszłych kierunków zagospodarowania przestrzennego tego osiedla.

LITERATURA

- Bański J., 2008: *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] A. Jezierska-Thole, L. Kozłowski (red.), *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 29–43.
- Bartkowski T., 1981: *Transurbacje miast Wielkopolski i niektóre zagadnienia przestrzenno-planistyczne ich rozwoju oraz zastosowanie do nich niektórych metod fizjografii urbanistycznej*, Wyd. Nauk. UAM, Seria Geografia 22, Poznań.
- Goszczyńska J., 2011: *Majątki wielkopolskie, t. VIII. Dawne budownictwo folwarczne*, Wyd. Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Poznań.
- Halfacree K., 1993: *Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of Rural*, *Journal of Rural Studies*, 9, 1, 23–37.
- Halfacree K.H., 1995: *Talking about rurality: social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes*, *Journal of Rural Studies*, 11, 1, 1–20.
- Kajdanek K., 2011: *Pomiędzy miastem a wsią. Suburbanizacja w Polsce na przykładzie osiedli podmiejskich Wrocławia*, Nomos, Kraków.
- Parysek J., 2008: *Procesy suburbanizacyjne w aglomeracji poznańskiej*, [w:] T. Kaczmarek, A. Mizgajski (red.), *Powiat poznański – jakość przestrzeni i jakość życia*, Bogucki Wyd. Nauk., Poznań, 71–90.

- Ponیزی L., 2008: *Presja urbanizacyjna i jej wpływ na zmiany przestrzennej struktury użytkowania ziemi na wybranych obszarach podmiejskich Poznania*, Problemy Ekologii Krajobrazu, t. 22, 335–342.
- Sobczak J., 2006: *Kościóły Poznania*, Wyd. Debiuty, Poznań.
- Stankowski W., 2009: *Meteoryst Morasko*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań.
- Wójcik M., 2011: *Wiejski obszar peryferyjny w koncepcjach geograficznych*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 26, 19–34.
- Zimnicka A., Czernik L., 2007: *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej na przykładzie obszaru oddziaływania miasta Szczecin*, Wyd. Hogben, Szczecin.
- Zimowski L., 1987: *Rewitalizacja miast i struktur podmiejskich w konstelacji biomu. Tezy i objaśnienia ekspozycji studialno-projektowej*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, 4(869), 215–223.
- Zimowski L. 1992: *Podmiejskie struktury ogrodowo-siedliskowe*, [w:] R. Pawuła-Piwowarczyk (red.), *Gospodarka przestrzeni miast i gmin w regionie Wielkopolski*, Politechnika Poznańska, Poznań.